

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΚΥΡΙΑΡΧΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΣΤΗ «ΣΚΙΑ» ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ;

Κυριάκος Μικέλης
Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας/
Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών

Διονύσιος Τσιριγώτης
Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς/
Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών

«τί δεῖ τὸ κύριον εἶναι τῆς πόλεως;»

(=«Ποιά πρέπει να είναι η κυρίαρχη εξουσία της πολιτείας;»)

Αριστοτέλης, Πολιτικά 3.1281a11

I)

Ο τίτλος του διοργανωμένου από τον Σύλλογο Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας «σὺν Ἄθηνᾶ» 2^ο πανελλήνιου συνεδρίου πολιτικής φιλοσοφίας «Πολιτική Θεωρία: τί δεῖ τὸ κύριον εἶναι τῆς πόλεως;» συμπυκνώνει χαρακτηριστικά έναν κεντρικό οντολογικό προβληματισμό της πολιτικής επιστήμης και σκέψης¹. Πρόκειται για ένα διατυπωμένο από τον Αριστοτέλη ερώτημα που, όσο απλό ενδεχομένως φαίνεται, τόσο περισσότερο επιδέχεται πολλαπλή και διαφοροποιημένη ανάλυση. Όσο σύντομα τίθεται, τόσο καίρια συνδέει την «πολιτεία» και την «εξουσία». Μάλιστα, ο *textbook* ορισμός της «πολιτικής» περιλαμβάνει τη ρητή αναφορά στη «διακυβέρνηση», είτε με ευρύτερη έννοια το σύνολο των δημοσίων υποθέσεων και τη διαχείριση προβλημάτων είτε με στενότερη τον τρόπο διακυβέρνησης των κρατών². Σε αυτό το πλαίσιο, το ανά χείρας εισαγωγικό κείμενο όχι μόνον αποτελεί έναν οδηγό στην ανάγνωση/κατανόηση των σχετικών απαντήσεων από πληθώρα ανακοινώσεων του ανωτέρω συνεδρίου (τελευταίο τμήμα της εισαγωγής), αλλά και συμβάλει και στην καθαυτό ανάδειξη του συγκεκριμένου προβληματισμού, με αναφορά τόσο στην πολιτική θεωρία/φιλοσοφία γενικά (παρόν τμήμα) αλλά και ειδικά στην Αριστοτελική συνεισφορά (ακόλουθο τμήμα).

Έχοντας ως αφετηρία τον οικείο επιστημονικό κλάδο, μία άκρως ενδεικτική (άρα χαρακτηρισμένη από περιορισμούς, παρά την ιδίως διδακτική/παιδαγωγική χρησιμότητά της) τυπολογία της «πολιτικής επιστήμης», αυτή –ως διευρυμένο επιστημονικό πεδίο– περιλαμβάνει τη «συγκριτική πολιτική» (συμπεριλαμβανομένων πεδίων όπως πολιτική κοινωνιολογία, πολιτική επικοινωνία, πολιτική ψυχολογία κλπ), τις «διεθνείς σχέσεις» (ορμώμενες από τις διακρατικές σχέσεις, με ορισμένους να τονίζουν ότι δεν εξαντλούνται σε εκείνες) και την «πολιτική θεωρία» (που παρουσιάζει ισχυρές συνάψεις με την «πολιτική φιλοσοφία», την «πολιτική σκέψη» και την ιστορία της καθώς και την «ιστορία των πολιτικών ιδεών»). Σε αυτό το πλαίσιο, εξυπηρετεί ως χρήσιμο εφαλτήριο η επισήμανση του Γ.

¹ Όλα τα τμήματα της παρούσας εισαγωγής περιλαμβάνουν συμβολή από αμφοτέρους τους συγγραφείς, ωστόσο το πρώτο και το τρίτο κυρίως από τον Κ. Μικέλη, ενώ το δεύτερο ιδίως από τον Δ. Τσιριγώτη.

² Κουσκουβέλης 2017: 5-6.

Κοντογιώργη³ πως η πολιτική επιστήμη αποτελεί το υπόβαθρο του συνόλου των πολιτικών επιστημών (πολιτική οικονομία, δίκαιο, διεθνείς σχέσεις, κ.α.), με αντικείμενο μελέτης την «πολιτειακά συγκροτημένη κοινωνία, το κράτος, που παράγει τις πολιτικές, δηλαδή τα αντικείμενα των άλλων πολιτικών επιστημών».

Εν προκειμένω, απαιτεί προσοχή η σχέση μεταξύ πολιτικής θεωρίας και πολιτικής φιλοσοφίας. Η τελευταία περιλαμβάνει φιλοσοφικά ερωτήματα για την αποσαφήνιση του τι συνιστά η πολιτική. Ένας τρόπος διεξαγωγής της σχετικής αναζήτησης αποτελείται από τη διερεύνηση της εσωτερική δομής του πολιτικού βίου καθώς και των ουσιαστικών στοιχείων της και του πώς αυτά διασυνδέονται (με αναφορά σε πτυχές όπως σκοπός, βούληση, ορθολογικότητα). Έτσι, προκύπτει μια φιλοσοφική θεωρία της πολιτικής με αρχή και τέλος εκείνη, η οποία χρήζει επεξήγησης. Ένας άλλος τρόπος είναι η ένταξη και μελέτη της πολιτικής με όρους γενικών κατηγοριών και αρχών ενός ευρύτερου και περιεκτικού φιλοσοφικού συστήματος που καλύπτει πολλαπλούς τομείς της ανθρώπινης εμπειρίας, περιλαμβάνοντας περισσότερα ερωτήματα συγκριτικά με την πρώτη περίπτωση (π.χ. το δίπολο βουλησιαρχία-ντετερμινισμός, η καθαυτό δυνατότητα για τη μελέτη της πολιτικής και των εννοιών της, η δικαιολόγηση ή υπεράσπιση συγκεκριμένων ερευνητικών επιλογών), μέσω της συστηματικής και κριτικής εξέτασης της πολιτικής στο πλαίσιο της κατανόησης των σημαντικών διαστάσεων της ανθρώπινης εμπειρίας. Το πρώτο έχει ενίοτε κατανοηθεί ως πολιτική θεωρία (με απολήξεις όπως εμπειρική ή κανονιστική) και το δεύτερο ως πολιτική φιλοσοφία. Εφόσον, η επιτυχημένη κατανόηση της πολιτικής περιλαμβάνει τη συστηματική ανάδειξη κρίσιμων ερωτημάτων, αυτά συνίστανται στη διερεύνηση της πολιτικής ζωής εκ των έσω, με την αποσαφήνιση της δομής της, την ενδελεχή σύνδεση των στοιχείων της καθώς και τον συσχετισμό της πολιτικής και άλλων δραστηριοτήτων, αποσκοπώντας στον σαφή προσδιορισμό των μεταφορών, αναλογιών, μοντέλων, παραδοχών και υποθέσεων για την πολιτική. Εν προκειμένω, προκύπτουν οντολογικά, επιστημολογικά και λογικά ερωτήματα, με συνέπεια η φιλοσοφική αναζήτηση της πολιτικής να οδηγεί στην ανάπτυξη της πολιτικής οντολογίας (έννοιες που προσδιορίζουν το γνωστικό αντικείμενο), της πολιτικής επιστημολογίας (δομή, εργαλεία και χρησιμότητα της γνώσης· ιδίως επί του «πολιτικού») και της λογικής της πολιτικής (γλώσσα, επιχειρήματα και αρχές στρατηγικής)⁴.

Θέτοντάς το με απλά αλλά γλαφυρά λόγια, η πολιτική θεωρία «προσφέρει τη γνώση ή μας γνωρίζει εκθέτοντας το βαθύτερο νόημα της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, της κοινότητας, του κόμματος, της κοινωνίας ή του κράτους», ενώ η φιλοσοφία αναφέρεται στον άνθρωπο και ειδικότερα «αγκαλιάζει... οτιδήποτε σχετίζεται με το κοινωνικό και πολιτικό του γίνεσθαι καθώς και με τις ιδέες του και προσπαθεί αναζητώντας να δώσει απαντήσεις στο θέμα του προορισμού του σε οποιαδήποτε εποχή στον κόσμο που βιώνει»⁵. Σε κάθε περίπτωση, μια διαδεδομένη ταξινόμηση της φιλοσοφικής και πολιτικής σκέψης, από την αρχαιότητα ως και τη νεωτερικότητα, αφορά την –εντός της ελληνικής γραμματείας– αντιπαραβολή της ορθολογικής φιλοσοφικής σκέψης (τονίζοντας την αρετή, τη μέγιστη ομορφιά και τη δίκαιη πόλη) στη σκέψη των σοφιστών και τον σχετικισμό (με επικέντρωση στη ρητορική ως όπλο κυριαρχίας και εξουσίας) και επίσης την –κατά τον μεσαίωνα– διαμάχη μεταξύ φιλοσοφίας και θεολογίας καθώς και τις –εντός της νεωτερικότητας– αντιπαραθέσεις μεταξύ εμπειρισμού και ορθολογισμού ή και μεταξύ ιδεαλισμού και υλισμού⁶.

³ Κοντογιώργης 2008α. Πβ. Μακρής 2017: 67-143; Παπαναστασόπουλος 2017.

⁴ Parekh, 1968: τμ. V.

⁵ Σκουλάς 2011: 21 και 27.

⁶ Ibid.: 33. Για την ενσωμάτωση της πολιτικής θεωρίας εντός της πολιτικής επιστήμης, βλ. Leca 2010, 2011.

Σύμφωνα με μια ενδελεχή σχετική καταγραφή⁷, η σύγχρονη πολιτική θεωρία/φιλοσοφία εν πολλοίς αφορά την πραγμάτευση του πολιτικού φιλελευθερισμού και της δημοκρατίας υπό ποικίλα ρεύματα (ωφελιμισμός, ρεπουμπλικανισμός, κοινοτισμός, πραγματισμός κλπ), με ενδιαφέροντα θέματα –μεταξύ άλλων– τα ακόλουθα: τα χαρακτηριστικά του ηθικού βίου στον φιλελευθερισμό, η φύση των πολιτικών δεσμεύσεων, το περιθώριο και τα κριτήρια για μια αποτελεσματική κοινωνική δικαιοσύνη ή και αυτοκυβέρνηση, οι συνθήκες που επιτρέπουν τη δικαιολόγηση του οικονομικού φιλελευθερισμού, η λογική συνοχή της φιλελεύθερης κοινωνικής δικαιοσύνης και της δημοκρατικής ποιότητας, τα προαπαιτούμενα της δικαιοσύνης και της ισότητας, ο τρόπος εγγύησης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, η δυνατότητα και συνθήκες για την αποτελεσματική ελευθερία ή τον πολιτικό φιλελευθερισμό, οι κανόνες που διέπουν τη θεσμική συγκρότηση εντός της δημοκρατίας και η δυνατότητα για ορθολογικό σχεδιασμό των διεθνών θεσμών, ο ρόλος της τυχαίας επιλογής στην κατανομή των πόρων και στη βελτίωση των δημοκρατικών διαδικασιών, τέλος δε η διερεύνηση του κανονιστικού πλαισίου που αφορά τη σύνδεση των διεργασιών λήψης αποφάσεων με την επιστημική τους αξία.

II)

Εκκινώντας από την υπόθεση εργασίας του Αριστοτέλη περί των προσδιοριστικών κριτηρίων για την ορθή πολιτεία, «υπό των αρίστων κυβερνώμενη» (*Πολιτικά* 3.1288a35), απολήγουμε αναπόδραστα στην έννοια της πολιτικής ως οργανωτικής αρχής και θεμελιώδους συνιστώσας της πολιτικής κοινωνίας. Η πολιτική ορίζεται από τα συστατικά της στοιχεία – πολίτης, πόλη, πολιτεία– αποκρυσταλλώνοντας τον κυρίαρχο τρόπο του βίου. Το δε πολιτικό σύστημα, ως προέκταση της πολιτικής διαδικασίας, αντανακλά «την ολότητα της σύνθεσης της κοινωνικής πολιτικής και δυναμικής»⁸. Κατά τον Σταγειρίτη, η πολιτική αναδεικνύεται σε πρώτη επιστήμη της κοινωνίας⁹, ανθρωποκεντρικά οριζόμενη (*Ηθικά Νικομάχεια* 1.1094ab), εξελισσόμενη και διαμορφωμένη μέσα από τη συλλογική πράξη της πρώτης, για την πραγμάτωση του κοινού καλού.

Ως εκ τούτου, το ορθό πολίτευμα «αποβλέπει προς το συμφέρον ολοκλήρου της πόλεως και προς το κοινόν των πολιτών» (*Πολιτικά* 3.1283b40-42), καταδεικνύοντας τον αντικειμενικό σκοπό της πολιτικής κοινωνίας «στην κατ' αρετήν ενέργεια των» μελών της. Ο δε αντικειμενικός σκοπός της πόλης «είναι το ευδαιμόνως ζήν» (*Πολιτικά* 3.1281a8). Η αυθύπαρκτη ενότητα της πόλης με την πολιτειότητα¹⁰ (ιδιότητα του πολίτη) σηματοδοτεί αφενός την απουσία εξουσιαστικών σχέσεων και αφετέρου την εναπόθεση της πολιτικής αρμοδιότητας –πολιτικής κυριαρχίας– «στην κοινωνία των πολιτών, που θεσμοθετείται ως δήμος, δηλαδή ως πολιτική κοινωνία»¹¹.

Όμως, ποιες είναι οι κεντρικές αρχές της ορθής πολιτείας και ποιες οι κατηγοριοποιήσεις της; Χρησιμοποιώντας αριστοτελικούς όρους, οι εν λόγω αρχές νοηματοδοτούνται από την έννοια της μεσότητας (το ίσον)¹² ως διανεμητικού κριτηρίου της οικονομικό-κοινωνικής

⁷ Leca 2011: 101-102.

⁸ Κοντογιώργης 1985: 15.

⁹ Βλ. την ενότητα Β' εντός του παρόντος τόμου και ενδεικτικά την εισήγηση Δαβαλά, καθώς και Κοντογιώργης, *op. cit.* (2008α); Makris 2017.

¹⁰ Ο όρος εισήχθη από τον Γ. Κοντογιώργη για να ορίσει την ιδιότητα του ανθρωποκεντρικού πολίτη. Η πολιτειότητα διακρίνεται σε ατελή, απλή και πλήρη. Η ατελής «προσιδιάζει στο προ-αντιπροσωπευτικό σύστημα και ταυτίζεται ουσιαστικά με την υπηκοότητα». Η απλή, «απαντάται στο αντιπροσωπευτικό πολιτικό σύστημα και η πλήρης στη δημοκρατική πολιτεία». Βλ. Κοντογιώργης 2017α.

¹¹ Κοντογιώργης 2016.

¹² Βλ. Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* Βιβλίο Β'.

διαστρωμάτωσης της πόλεως και της «συγκρότησης του πολιτικού συστήματος, ήτοι για την κατανομή των αρχών/αξιωμάτων («τίνα τρόπον νενέμνται»)¹³. Υπό αυτό το πρίσμα, η αγαστή λειτουργία και η πολιτική σταθερότητα της πολιτείας συναρτώνται με την προαγωγή του κοινού καλού, το οποίο συνιστά και το προσδιοριστικό κριτήριο για την κατηγοριοποίηση μεταξύ ορθών και παρεκκλινόντων πολιτευμάτων (Πολιτικά, 3.1279a9-16). Απορρίπτοντας εκείνα που αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση ιδιοτελών συμφερόντων (τυραννία, ολιγαρχία και η «ριζοσπαστική» εκδοχή της δημοκρατίας) ο Σταγειρίτης συνδιαλέγεται «με τις αρχές και το σύστημα της δημοκρατίας» για να οικοδομήσει την «ορθή» πολιτεία¹⁴. Ειδικότερα, καταδεικνύει, ως θεμελιώδη αξία και αντικειμενικό σκοπό της δημοκρατίας, την καθολική ελευθερία (ατομική, κοινωνική και πολιτική). Η ελευθερία υποδηλώνει τη δυνατότητα αυτοκαθορισμού του πολίτη στον ατομικό, κοινωνικό και πολιτικό του βίο, «το μη άρχεσθαι, μάλιστα μεν υπό μηδενός» (Πολιτικά, 4.1317b16-17). Ο πολίτης ορίζεται ως «έχων και ασκόν του άρχειν και άρχεσθαι», αποβλέποντας προς τον κατ' αρετήν βίο (Πολιτικά, 3.1283b42-43) με απόληξη στην αξιακή αρχή της πολιτικής ελευθερίας, με τον μετασχηματισμό της κοινωνίας των πολιτών σε δήμο (πολιτική κοινωνία) ως αποκλειστικό κάτοχο-φορέα της πολιτικής κυριαρχίας.

Εν ολίγοις, η Αριστοτελική Πολιτεία τηςσχόλης¹⁵, εδραζόμενη στις αξιακές αρχές της καθολικής ελευθερίας, ισονομίας και ισοπολιτείας, απορρίπτει την «εξουσιαστική θέσμιση της πολιτικής»¹⁶ και επέκεινα την οροθέτησή της με εξουσιαστικούς όρους. Συναφώς, η ορθή Πολιτεία του Αριστοτέλη καθίσταται αναντίστοιχη με τη νεωτερική οριοθέτηση της πολιτικής ως εξουσίας. Αναλυτικότερα η de jure αναγνώριση του έθνους-κράτους ως κυρίαρχης μορφής συλλογικής πολιτικής οργάνωσης, με τη «Βεσφαλία» (1648)¹⁷, παρώθησε στη διασύνδεσή του με το πολιτικό φαινόμενο.

Όπως επισημαίνεται από τον C. Schmitt, το κεντρικό ερώτημα, αναφορικά με τη σχέση κράτους και πολιτικής, τίθεται τον δέκατο έκτο και δέκατο έβδομο αιώνα. Υπό τη μορφή δόγματος, οι Machiavelli, Hobbes και Bodin προσέδωσαν στο ευρωπαϊκό κράτος το μονοπώλιο του αποκλειστικού αντικειμένου της πολιτικής¹⁸. Εφεξής, η έννοια του κράτους εξισώνεται (κατά το πλείστον) με την έννοια του πολιτικού φαινομένου και ορίζεται ως εξουσία¹⁹. Απότοκο της εξέλιξης αυτής είναι η αφομοίωση των συστατικών παραμέτρων του πολιτικού φαινομένου από το κράτος. Για παράδειγμα, η έννοια του πολιτικού συστήματος δεν δύναται να ορισθεί, εφόσον «απορροφάται από το κράτος στο οποίο συμπυκνώνεται η ουσία της πολιτικής»²⁰. Στην περίπτωση αυτή, αναφερόμαστε σ' ένα εξουσιαστικού τύπου, προ-αντιπροσωπευτικό, πολιτικό σύστημα «η λογική του [οποίου] εδράζεται στην ιδιοκτησιακού τύπου ενσάρκωσή του από το κράτος»²¹, μεταθέτοντας την πολιτική κυριαρχία σε άλλες κοινωνικές οντότητες, πέρα από τον φυσικό της καταπιστευματοδόχο –κοινωνία. Τοιουτοτρόπως, ο διαχωρισμός μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής όχι μόνο αποστερεί από την πρώτη τον φυσικό της ρόλο, ως αποκλειστικού φορέα και διαμορφωτή του πολιτικού

¹³ Κοντογιώργης, ό.π. (2016). Βλ. και Makris 2018.

¹⁴ Κοντογιώργης, ό.π.

¹⁵ Υπό το πρίσμα της ανάλυσης του Κοντογιώργη (2008β), η έννοια τηςσχόλης προδηλώνει τη μετάβαση «από την οικονομική εργασία στην πολιτική εργασία» με απότοκο την «πολιτική αναδιανομή του οικονομικού προϊόντος».

¹⁶ Κοντογιώργης 2008α.

¹⁷ Κουσκουβέλης 2004: 236-238; Σπυρόπουλος 2010: 197-203.

¹⁸ Schmitt 2007: 6-7.

¹⁹ Για τον M. Weber (1978: 55), το κράτος εξισώνεται με την πολιτική, σε βαθμό τέτοιο που να καταλαμβάνει αποτελεσματικά ολόκληρο το πεδίο της. Ειδικότερα, βλ. Kalyvas 2008: σ. 29, υποσημ.1.

²⁰ Κοντογιώργης 2011.

²¹ Κοντογιώργης 2017β.

φαινομένου, αλλά την περιορίζει σε καθεστώς ιδιώτη, με διαχειριστικό πολιτικό δικαίωμα τη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας.

Η αντινομία της έννοιας ιδιώτη-πολίτη οριοθετείται εναργώς από την Αριστοτέλη, αποκλείοντας τη μεταξύ τους ταύτιση. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Α. Δεληγιώργη: «Ο ιδιώτης είναι άτομο μόνον εντός του οίκου του, όπου υπό την ιδιότητα του συζύγου, του πατέρα και του κυρίου, λειτουργεί ως δεσπότης που έχει την απόλυτη κυριότητα πάνω στη σύζυγο, τα παιδιά και τους δούλους. Στην πολιτεία, όμως, ο δεσπότης παύει να λειτουργεί ως ιδιώτης, λειτουργεί ως πολίτης, μέλος της πολιτείας [...]. Αυτό σημαίνει ότι δεν ασκεί πλέον κυριαρχία πάνω σε άλλα άτομα/ιδιώτες, γιατί η πολιτεία λειτουργεί με βάση την αρχή της ελευθερίας και της ισονομίας των πολιτών που απαγορεύει τη σχέση κυρίου-δούλου μεταξύ των πολιτών»²².

Η ποιοτική διαβάθμιση του κράτους ως θεσμού, πέρα και πάνω από την κοινωνία, θα αποτελέσει κεντρική υπόθεση εργασίας για τη γερμανική σχολή της πολιτικής επιστήμης, μέχρι και τα μέσα του 19^ο αιώνα. Εμφανώς επηρεασμένη από την αρχή της διάκρισης των εξουσιών του Χέγκελ, επιβεβαιώνει τον κυρίαρχο ρόλο του κράτους ως του πλέον αποτελεσματικού θεσμού για την προαγωγή του γενικότερου κρατικού στόχου· της πρόσκτησης του συνόλου των ζωτικών ενεργειών της κοινωνίας από το κράτος.

Η επισήμανση αυτή είναι ουσιώδης, στον βαθμό που καταδεικνύει την προσαρμογή του πολιτικού φαινομένου στις αναγκαιότητες του νεωτερικού/μετα-φεουδαλικού πολιτικού συστήματος. Ειδικότερα αναφερόμαστε στη στρατηγική αναγκαιότητα, που αναφύοταν για το σύνολο των ηγεμόνων της Δυτικής Ευρώπης υπό τη βάση των αρχών της εδαφικότητας και της εσωτερικής-εξωτερικής κυριαρχίας, να οικοδομήσουν βιώσιμα κράτη-έθνη. Αυτό επετεύχθη, αφενός με τη διαμόρφωση/εγκαθίδρυση γραφειοκρατικών, οικονομικών και στρατιωτικών θεσμών²³ και αφετέρου με την ανάπτυξη/μετασχηματισμό από μηδενική κοινωνικοπολιτική βάση των κοινωνιών. Ωστόσο, η εκχώρηση της ατομικής ελευθερίας και τα κοινωνικο-πολιτικά δικαιώματα αποτελούσαν τις συστατικές παραμέτρους μιας «υπηκόου κοινωνίας πολιτών και όχι της πολιτικής κοινωνίας που επάγεται η δημοκρατία»²⁴. Αξιοσημείωτα, η διαμορφωμένη από τη Βεσφαλία εσωτερική και διεθνής πολιτική κατάσταση επιδέχεται διττή (θετική και αρνητική) αποτίμηση, με αντιπαραβολή της ανάδειξης της εδαφικής κυριαρχίας και της πολιτικής κοινότητας ως πρωτεύοντος δρώντος, εδρασμένου στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, με τον τρόπο ανάπτυξης της κοινότητας και του διακρατικού συστήματος, ήτοι τη δεσπόζουσα θέση των ηγεμονικών και ιμπεριαλιστικών πρακτικών καθώς και την αδυναμία δημοκρατικής ανάπτυξης, ένεκα της υλιστικής νοοτροπίας που –ως προς τις συνέπειές της– λίγο διέφερε από τη θεοκρατική εξουσία²⁵.

Υπό το πρίσμα της ανωτέρω συλλογιστικής, καταδεικνύεται η θεμελιώδης αντίφαση του νεωτερικού πολιτικού συστήματος με τις οργανωτικές αρχές της «ορθής δημοκρατικής πολιτείας», απότοκο της απουσίας από εκείνο των συστατικών της παραμέτρων, ήτοι του σκοπού της δημοκρατικής πολιτείας, που είναι η καθολική ελευθερία, και της υπαρκτικής της προϋπόθεσης, δηλαδή της θέσμισης της κοινωνίας των πολιτών σε δήμο που αναλαμβάνει την κύρια πολιτική αρμοδιότητα²⁶. Ως εκ τούτου και σύμφωνα με την τυπολογική διάκριση των

²² Δεληγιώργη, εντός του παρόντος τόμου.

²³ Βλ. σχετικά, Vu 2010. Αναλυτικότερα για την εν λόγω προβληματική, βλ. Tilly 1990; Spruyt 1994; Ertman 1997, 2005.

²⁴ Κοντογιώργης 2017β.

²⁵ Ήφαιστος 2009. Βλ. Μικέλης 2013: 159-160. Για τη σύνδεση τη σχετικής προβληματικής με θέματα δημοκρατικής δομής και λειτουργίας, πβ. Navari, 2007.

²⁶ Κοντογιώργης 2016.

πολιτευμάτων από τον Κοντογιώργη, σε προ-αντιπροσωπευτικά, αντιπροσωπευτικά και δημοκρατικά, το νεωτερικό πολιτικό σύστημα εντάσσεται στα πρώτα²⁷. Αυτό, γιατί από τη μια πλευρά το κράτος αποτελεί τον αποκλειστικό κάτοχο της πολιτικής λειτουργίας-πολιτικού συστήματος ενώ, από την άλλη πλευρά, η κοινωνία κατέχει τη θέση του ιδιώτη («υπήκοος του κράτους, όχι εταίρος της πολιτείας»²⁸).

Συνακόλουθα και κατά τη διάρκεια του 20^ο αιώνα²⁹, εισάγονται τα πολιτικά δικαιώματα – καθολικό εκλογικό δικαίωμα στους ενήλικους άνδρες, ελευθερία του λόγου– με την εγκαθίδρυση του κοινοβουλευτισμού στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η εξέλιξη αυτή συνεπικουρείται από την ανάπτυξη των ενδιάμεσων ομάδων συμφερόντων μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής εξουσίας, οριοθετώντας την έννοια της κοινωνίας πολιτών και οδηγώντας «στο πρόταγμα του πλουραλισμού». Η έννοια της κοινωνίας των πολιτών και της πλουραλιστικής αρχής³⁰ υποδηλώνει τη μεταβίβαση της εξουσίας από το πολιτικό σύστημα στις διαμεσολαβούμενες πολιτικές δυνάμεις, τα πολιτικά κόμματα. Έτσι, «η νεωτερική έννοια της δημοκρατίας ταυτίζεται με το κοινοβουλευτικό πολιτικό σύστημα, αναγνωρίζοντας την ύπαρξη-λειτουργία των πολιτικών κομμάτων ως τον θεμελιώδη-αποκλειστικό θεσμό για την ανάληψη και άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Κατά τούτο, η σύμμεξη της πολιτικής με το κομματικό φαινόμενο όχι μόνο διαστρεβλώνει τον εννοιολογικό προσδιορισμό και τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της δημοκρατίας, εξισώνοντάς την με την έννοια της αντιπροσώπευσης, αλλά κυρίως με το να νομιμοποιεί τα πολιτικά κόμματα σε μοναδικούς και αποκλειστικούς φορείς της πολιτικής λειτουργίας»³¹.

Η κατάσταση περιπλέκεται περισσότερο λαμβανομένων υπόψη των διακυβευμάτων και προκλήσεων της παγκοσμιοποίησης. Από μία οπτική γωνία, τονίζεται ότι –εν προκειμένω– εξακολουθεί η οντολογική σημασία της κυριαρχίας είτε ως βίωμα της ελευθερίας των κοινωνιών είτε ως ζωτική ενέργεια του κράτους³². Από μια άλλη οπτική γωνία, προβάλλεται η αναμόρφωση της πολιτικής οργάνωσης και των διεθνών συστημάτων με όρους διακυριαρχικών και μετα-κυριαρχικών σχέσεων, με «νέες μορφές κυριαρχίας και συναρχίας», όπως νοείται η μεταμόρφωση της κρατικής κυριαρχίας, κατά την ύστερη νεωτερικότητα, και η θεσμοποιημένη διαμοιρασμένη κυριαρχία³³. Σε κάθε περίπτωση, η ελληνική περίπτωση των τελευταίων ετών παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ένεκα των –πέραν του συνήθους– περιορισμών και προκλήσεων στη κυριαρχία, δεδομένης της –μέσω των ευρωπαϊκών και διεθνών θεσμών– τεχνοκρατικής διακυβέρνησης που, παρά τα απολιτικά προτάγματά της, ενέχει σοβαρές πολιτικές εκφάνσεις και συνέπειες³⁴.

Τέλος, επισημαίνεται πως η πολιτική θεωρία (συμπεριλαμβανομένης της διεθνούς διάστασής της) χαρακτηρίζεται από μια οντολογική (επι)στροφή με την έννοια της πραγμάτευσης των οντολογικών δεσμεύσεων στην πολιτική, σε συνδυασμό με την επιμονή της πολιτικής φιλοσοφίας για αξιώσεις με οικουμενική εφαρμογή, ή της πρόκρισης της

²⁷ Κοντογιώργης 2007: 31-34.

²⁸ Κοντογιώργης 2016.

²⁹ Hoppe 2001.

³⁰ Η πλουραλιστική αρχή δεν μεταβάλλει την εξωθεσμική σχέση κοινωνίας-πολιτικής, αλλά λειτουργεί εξισοροπητικά στην εξουσιαστική θέσμιση και ιδιοποίηση της πολιτικής από το κράτος, ώστε να διασφαλίζονται τα θεμελιώδη κοινωνικοπολιτικά δικαιώματα και η ατομική ελευθερία των πολιτών. Βλ. Κοντογιώργης 2016.

³¹ Τσιριγώτης, εντός του παρόντος τόμου.

³² Αντίστοιχα Ήφαιστος 2009; Litsas 2013. Για την κυριαρχία ως έννοια που συνιστά –μαζί με τη μνήμη και τη φαντασία– μια ενιαία, αν και πλήρη εσωτερικών εντάσεων και αντιθέσεων, πολιτική ποιητική, βλ. Παπαγιαννόπουλος 2016.

³³ Χρυσσοχόου 2006; Chryssochou 2009; Λάβδας et al., 2010.

³⁴ Lavdas et al. 2013; Litsas & Tziampiris 2017 (ενδεικτικά δε Skiadas 2017); Mikelis & Stroikos 2017.

οντολογίας ως του τρόπου επαναπολιτικοποίησης κατακερματισμένων πολιτικών δομών και θεσμών καθώς και της κινητοποίησης αδρανών κοινωνικών δυνάμεων ή ανανέωσης του πολιτικού ακτιβισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, κρίνεται επιτακτική μια πολιτική οντολογία που θα μπορούσε να είναι αρκετά αναστοχαστική, για την αποφυγή της υποτροπής σε ιδεολογικές μορφές του οικουμενισμού που αναδεικνύουν την ανισότητα, την κυριαρχία και τις ασυμμετρίες της ισχύος αλλά και επαρκώς τυποποιημένη για την αντιμετώπιση ιστορικιστικών προσεγγίσεων³⁵.

III)

Τα ειδικότερα θεματικά πεδία, που προσδιορίστηκαν από τους διοργανωτές, αφορούν αξιοπρόσεκτο εύρος θεμάτων: «πολιτικός στοχασμός από την αρχαιότητα και τη διαχρονία της Ελλάδας», «κλασική, νεότερη και σύγχρονη πολιτική θεωρία», «διεθνείς σχέσεις και το διακρατικό σύστημα», «ελευθερία και ισότητα», «οι ποιότητες της δημοκρατίας», «αποτίμηση της συμβολής των κομμάτων στο νέο ελληνικό κράτος», «πολιτική φιλοσοφία και θεολογία», «πολιτική φιλοσοφία και τέχνη», «θέματα κοινωνικής και πολιτικής ανθρωπολογίας». Η δομή του παρόντος τόμου εν γένει ακολουθεί τη δομή του συνεδρίου και τη διάκρισή του σε θεματικά πεδία, ωστόσο όχι εξαντλητικά ούτε απόλυτα. Εν προκειμένω, περιλαμβάνει τις ακόλουθες ενότητες: «ποιοτικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας», «κλασική, νεότερη και σύγχρονη πολιτική θεωρία – η «σκιά» του Αριστοτέλη», «πολιτική φιλοσοφία και θεολογία», «πολιτική φιλοσοφία, τέχνη και διδακτική», «διεθνείς σχέσεις» και «ελληνικό κράτος: σύνταγμα, πολιτική και κόμματα».

Στην ενότητα «ποιοτικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας», αναδεικνύεται χαρακτηριστικά η ποικιλία των θεμάτων που αφορούν τη μορφή, διαστάσεις και προκλήσεις της σύγχρονης δημοκρατίας (κατά κόρον με ταυτόχρονη παραπομπή σε αρχαία και νεότερα κείμενα). Ειδικότερα, η Α. Δεληγιώργη επιχειρεί τη γενεαλογική διερεύνηση της κοινωνιοκρατίας και της ατομοκρατίας, αποδίδοντας την αφετηρία της πρώτης στον Αριστοτέλη ενώ της δεύτερης στη νεότερη εποχή και κυρίως στον Hobbes. Ταυτόχρονα, τις ανασυγκροτεί ως αντιπαράθεση της –κατά τον Κ. Καστοριάδη– κατανόησης της δημοκρατίας ως ιστορικο-κοινωνικής διαδικασίας με το –κατά τον Ε. Laclau– ατομοκρατικό μοντέλο της ριζικής φιλελεύθερης δημοκρατίας που απορρέει από τον πολιτικό ανταγωνισμό. Με τη σειρά τους, οι Σ. Τριαντάρη και Γ. Τζίμας, τονίζοντας τη σημασία του λόγου για τους Έλληνες στοχαστές επί της πολιτικής και της ρητορικής, προσφέρουν την ανάλυση του διαχρονικού προσδιορισμού του πολιτικού γίνεσθαι μέσω των συλλογιστικών διαδικασιών και των ρητορικών τεχνικών, οι οποίες συντελούν στην (απο)δόμηση της πολιτικού και της πολιτικής ταυτότητας. Στην τελευταία εστιάζει και η Κ. Καραγεώργου δια της έννοιας του «απολίτικου» και του πώς αυτή προσλαμβάνεται στο πλαίσιο της εξέλιξης της δημοκρατίας και σε κείμενα από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή. Επισημαίνεται μια αμφιθυμία ως προς την αξιολόγηση της πολιτικής ουδετερότητας (εξύμνηση vs απαξίωση) και τη λειτουργία της (εφαλτήριο για εκ νέου συλλογικές διαδικασίες με δημοκρατική αναβάθμιση vs απειλή για τη δημοκρατική ποιότητα). Οι επόμενες τρεις εισηγήσεις υπεισέρχονται στην αντίστιξη του αμεσο-δημοκρατικού και του αντιπροσωπευτικού μοντέλου, με προμοδότηση του πρώτου. Οι διαφορές αμφοτέρων των μοντέλων τονίζονται τόσο από τον Α. Δημητριάδη όσο και από τον Γ. Οικονόμου· τον μεν πρώτο με την απαρίθμηση των κεντρικών θεσμικών χαρακτηριστικών της αθηναϊκής δημοκρατίας τον δε δεύτερο με την καταγραφή των ολιγαρχικών πρακτικών του αντιπροσωπευτισμού (αρνητικός ρόλος των κομμάτων, της αντιπροσώπευσης, της

³⁵ Païpais 2017: ιδίως xi-xii.

γραφειοκρατίας και των εκλογών) και των συλλογιστικών που εν τέλει συσκοτίζουν το δημοκρατικό ιδεώδες, καθώς και με χαρακτηριστική την έκφραση πίστης για την εκ νέου νοσηματοδότηση της δημοκρατίας. Ο Π. Κώτσιος εξειδικεύει περιπτωσιολογικά στην Ελλάδα, με συστηματική πρόταση για την ηλεκτρονική άμεση δημοκρατία, ήτοι τη συμμετοχική διαδικτυακή δημοκρατία που, όμως, πλέον απαιτεί ένα ανανεωμένο πολιτικό και εκλογικό σύστημα. Η ενότητα ολοκληρώνεται με μια επίσης περιπτωσιολογική μελέτη, εκ μέρους της Σ. Σεϊτανίδου, ωστόσο όχι της άμεσης δημοκρατίας ούτε της Ελλάδας αλλά του Βελγίου, ως παραδείγματος εθνικής ολοκλήρωσης και πολιτικής ανάπτυξης με την ειρηνική και δημοκρατική συνύπαρξη διακριτών κοινοτήτων.

Η επόμενη ενότητα «κλασική, νεότερη και σύγχρονη πολιτική θεωρία – η «σκιά» του Αριστοτέλη» συνεχίζει στο πνεύμα της προηγούμενης, ως προς τη γόνιμη ζύμωση παλαιότερων και νεότερων προβληματισμών της πολιτικής θεωρίας, όχι όμως μόνο στο όνομα της δημοκρατίας αλλά υπό το πρίσμα γενικότερα της πολιτικής και πολιτειακής μορφής, οργάνωσης, τάξης και λειτουργίας και αφετηρία τον Αριστοτέλη. Αρχικά, ο Α. Δαβαλάς ιχνηλατεί την τυπολογία των πολιτευμάτων και τη στάση του Έλληνα φιλοσόφου, στον οποίο αποδίδεται η προτίμηση στο δημοκρατικό ιδεώδες, με την έννοια της άσκησης της εξουσίας για το κοινό συμφέρον και της θεμελίωσης της ελευθερίας στην αρχή του νόμου. Με τη σειρά της, η Σ. Μπάρτζου εστιάζει στο πώς ο Σταγειρίτης διαγιγνώσκει τα αίτια και τις θεραπείες, αναφορικά με την πορεία του κοινωνικού συνόλου, και πώς ακριβώς προτείνει την πολιτική μείξη προσώπων και θεσμών. Ειδικότερη προσοχή δίνεται στη μεσαία τάξη και στη θετική συμβολή της διεύρυνσής της στη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας και ασφάλειας και την καλλιέργεια της αρετής. Οι εναπομείνουσες εισηγήσεις της ενότητας ρητά συνδέουν τον φιλόσοφο με την πολιτική σκέψη αφενός του Hegel (Φ. Παϊπέτης) αφετέρου του Κ. Καστοριάδη (Α. Οικονόμου), ιδίως σε συνέχεια των προβληματισμών της εισήγησης των Τριαντάρη και Τζίμα. Ο Παϊπέτης εντοπίζει τη σύγκλιση της πολιτικής σκέψης των Αριστοτέλη και Hegel (σε αντιπαραβολή της ατομικιστικής και φυσιοκρατικής οπτικής) στην ανάδειξη του κράτους ως του κοινωνικού πλαισίου για την περιεκτική πραγμάτωση των ατόμων. Η δε Οικονόμου εντοπίζει την αντίστοιχη σύγκλιση Αριστοτέλη και Καστοριάδη στη σύνδεση της πολιτικής ισότητας με την ελευθερία αλλά και την κοινωνική ευημερία, με τη διαφορά ότι ο τελευταίος τονίζει περισσότερο τη συνάρτηση ελευθερίας και αυτονομίας.

Ακολουθεί μια ενότητα η οποία συνδέει ρητά την πολιτική φιλοσοφία και θεολογία. Παρότι ο Κ. Γεωργιάδης δεν ξεφεύγει από τη «σκιά του Αριστοτέλη», ξεκινώντας με την ταξινόμηση των πολιτευμάτων και τη μέγιστη σημασία της δικαιοσύνης ως αρετής, τονίζει το πώς η τελευταία προϋποθέτει τον «νου» (συνείδηση) και εν προκειμένω κάποιου είδους *αφήγημα* για τον κόσμο, τον άνθρωπο και το θείο. Σε αυτό το πλαίσιο, προσοχή δίνεται –με την πολλαπλή περιπτωσιολογική ανάλυση– στον ρόλο και χαρακτηριστικά της *Theologia Civilis* ως του προσταδίου και του απόλυτου προτύπου στη συγκρότηση της πόλης, το οποίο ταυτίζεται με το «δίκαιον» ως τη συλλογική συνείδηση, ανεξαρτήτως της πηγής διαμόρφωσης εκείνης, με πρώτιστο ερώτημα το ποιος μπορεί να είναι ο αυθεντικός εκφραστής της. Από την άλλη, ο Σ. Μακρής αναδεικνύει τη θεολογική πτυχή και τις οικείες επιρροές στην πολιτική και ηθική σκέψη της Η. Arendt (ιδίως ως προς τη «γεννησιμότητα», το *amor mundi* και τη φαινομενολογική αντίληψη του χρόνου), εντοπίζοντας τον Άγιο Αυγουστίνο ως μία από τις σχετικές πηγές της, μέσω της αντιστροφής της αυγουστίνειας έννοιας της αγάπης και τη διαμόρφωση ενός εγκόσμιου πεδίου αγάπης (δημόσια σφαίρα και ευτυχία και εγκόσμια ελευθερία) με αριστοτελικές και σωκρατικές προδιαγραφές.

Έπεται η ενότητα «πολιτική φιλοσοφία, τέχνη και διδακτική», όπου οι δύο πρώτες εισηγήσεις της οποίας εστιάζουν και εφορμούν από τον πλατωνικό στοχασμό. Συγκεκριμένα, ο Χ. Σπυρίδης συνδέει τον Πλάτωνα με την πυθαγόρεια σκέψη, τονίζοντας τις παραλληλίες θεμάτων της φιλοσοφίας και της πολιτικής με τη μουσική. Η Κ. Χατζοπούλου, και με αναφορές στον Σωκράτη, κατανοεί την κοινωνικο-πολιτική συγκρότηση με όρους επιμόρφωσης των κυβερνώντων. Σε αυτό το πλαίσιο, και κατ' αναλογία της εισήγησης του Κώτσιου, υποβάλλεται μια στοχευμένη στην Ελλάδα ανάλυση της ανάγκης για τη συμπερίληψη και αξιοποίηση της φιλοσοφίας στην εκπαίδευση των ασκούντων την πολιτική, με επίκεντρο όχι τόσο την παροχή ενός οδηγού καλών πρακτικών όσο την εμπέδωση του εφικτού και της ανάγκης για αξιοποίηση των κοινωνικών επιστημών στην επίτευξη της ευδαιμονίας και την αντιμετώπιση του πολιτικού μηδενισμού. Η ενότητα ολοκληρώνεται με τον Π. Βαρδάκα, ο οποίος περιδιαβαίνει στην πολιτική σκέψη του Πλουτάρχου, ιδίως ως προς την αποτύπωση του ιδανικού πολιτικού και διακυβέρνησης. Το ενδιαφέρον με τη συγκεκριμένη εισήγηση έγκειται στη διεθνολογική της «πινελιά», μέσω της έμφασης στις επικρατούσες τότε συνθήκες, ως προς τον καθορισμό και την εξάρτηση της διοίκησης της ελληνικής πόλης από το ρωμαϊκό *imperium*, αναδεικνύοντας την οικεία πολιτική ιδεολογία, με επίκεντρο την ανάδειξη της εξουσίας υπό το πιεστικό πλαίσιο μιας ξένης εποπτείας. Με αυτόν τον τρόπο, ο Πλούταρχος αναδεικνύεται ως πυξίδα στην αναδυόμενη ρωμαϊκή ηγεμονία.

Ενώ η εν λόγω εισήγηση επιλαμβάνεται ρητά της πολύπλοκης σχέσης μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής διάστασης της πολιτικής, αυτό ρητά αναδεικνύεται στην επόμενη ενότητα αφιερωμένη στις «διεθνείς σχέσεις». Ειδικότερα, ο Π. Ήφαιστος τονίζει την αντιπαράθεση εντός της διεθνολογικής σκέψης και διεθνοπολιτικής πράξης δύο οπτικών: της μίας νοούμενης ως «πολιτικής θεολογίας», η οποία επικρίνεται για διεθνιστική νεφελοβασία ή για την έκφραση ηγεμονικών αξιώσεων ισχύος με οικουμενιστικό μανδύα, και της αξιολογικά ουδέτερης πολιτικής θεωρίας, με οντολογική αναφορά και απόδοση προσοχής στην πολλαπλότητα των τυπικών λογικών των πολιτικών κοινοτήτων και στις προϋποθέσεις για τον πολιτικό ορθολογισμό καθώς και για τη σταθερότητα ή την ισορροπία. Κριτήριο διαχωρισμού των ως άνω οπτικών αποτελεί η πολιτική θεωρία που αφορά το διεθνές σύστημα μέσω της οντολογικής αναφοράς και της μη ιδεολογικής εξύφανσης. Με τη σειρά του, ο Κ. Μικέλης αναλύει αναστοχαστικά την ενσωμάτωση της έννοιας της κουλτούρας στη διεθνή πολιτική και στην οικεία επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων. Ειδικότερα, προβάλλεται το επιχείρημα πως ο σύνδεσμος της διεθνολογίας με τις σπουδές για τον πολιτισμό/κουλτούρα και ειδικότερα για την τέχνη σχετίζεται προφανώς με την πολιτιστική εξωτερική πολιτική και με την κουλτούρα ως εργαλείο της διεθνούς πολιτικής, χωρίς να εξαντλείται εκεί, καθόσον επεκτείνεται στην πολιτική διαχείριση των ζητημάτων σχετικά με την πολιτιστική ποικιλότητα, στην αναγνώριση της διεθνούς πολιτικής ως πολιτισμικά εμποτισμένου φαινομένου και στην ανάδειξη της κουλτούρας ως ερμηνευτικού πλαισίου για την κατανόηση της συμπεριφοράς στο διεθνές γίνεσθαι.

Η τελευταία ενότητα «ελληνικό κράτος: σύνταγμα, πολιτική και κόμματα» αναδεικνύει, όπως και προηγούμενες εισηγήσεις, την πρακτική αξία της πολιτικής θεωρίας για την κατανόηση της πολιτικής στην Ελλάδα. Οι δύο πρώτες εισηγήσεις της ενότητας επιλαμβάνονται του κομματικού συστήματος και λειτουργίας στη χώρα. Εδώ, ο Δ. Τσιριγώτης εντοπίζει την κομματοκρατία ως κεντρικό φαινόμενο της παθογένειας του πολιτικού συστήματος, δεδομένης της ανάδειξης μιας συμμετοχής στην πολιτική όπου δεν κοινωνείται το συμφέρον. Το φαινόμενο αποδίδεται στην αποτυχία των φορέων της πολιτικής εξουσίας αναφορικά με τον έλεγχο τους και την προαγωγή της ευδαιμονίας και της κοινωνικής ευημερίας. Ως κριτήριο της οικείας ανάλυσης εξυπηρετούν οι πλατωνικές αρχές που

καθιστούν ενάρετο τον πολιτικό βίο: σωφροσύνη, ανδρεία, σοφία και δικαιοσύνη. Ο δε Τ. Καλομοίρης προσφέρει την ιστορική αναδρομή της υπόθεσης, εστιάζοντας στον ρόλο και την εξέλιξη των λεγόμενων ξενικών κομμάτων στην ιστορία του ελληνικού κράτους. Οι δύο εναπομείνουσες εισηγήσεις εφορμούν από τη μορφή και προκλήσεις του ελληνικού συντάγματος. Ο Σ. Μαυρίδης επαναφέρει το θέμα, που ήδη θίχτηκε και σε προηγούμενες εισηγήσεις, αναφορικά με την αντιπροσωπευτικότητα, προτάσσοντας και εδώ τον λαό ως το κυρίαρχο όργανο. Η έμμεση συμμετοχή του λαού στην κατάρτιση και αναθεώρηση του συντάγματος καθώς και ο αυστηρός χαρακτήρας εκείνου (λ.χ. ρήτρες αιωνιότητας) επικρίνονται για τη δημιουργία απόστασης από το αυθεντικό λαϊκό αισθητήριο. Τέλος η Ε. Παλιούρα περιγράφει συστηματικά το συνταγματικό, νομοθετικό και ευρύτερο ρυθμιστικό πλαίσιο που διέπει τις σχέσεις κράτους και εκκλησίας, τονίζοντας την εξέλιξη των εν λόγω σχέσεων εντός της Ελλάδας, με αναφορά σε ποικίλους παράγοντες όπως οι εξελίξεις στον χώρο των ανθρώπινων δικαιωμάτων, στην ευρωπαϊκή νομοθεσία για τις σχέσεις κράτους και θρησκευτικών κοινοτήτων καθώς και στη διαπλοκή πολιτειακής και εκκλησιαστικής έννομης τάξης.

Συμπερασματικά και δεδομένων των περιορισμών και της σχηματικότητας της θεματικής διαφοροποίησης των ανακοινώσεων σε ενότητες, η ανταπόκριση στον κεντρικό προβληματισμό του συνεδρίου εξυφαίνεται σε διάφορους άξονες με θετική ή αρνητική απάντηση έναντι των ακολούθων πτυχών: «κεντρική αναφορά στην ελληνική πολιτική σκέψη», «μετάβαση και στη σύγχρονη θεωρία», «ρητή σύνδεση με τη σύγχρονη πολιτική οργάνωση (με αξιολόγησή της)», «απαισιοδοξία για την αποτίμηση της τρέχουσας μορφής της πολιτικής», «ειδική ελλαδο-κεντρική ανάλυση», «αναφορά στη διεθνή διάσταση». Η διαφοροποίηση έναντι αυτών των αξόνων εξηγεί πώς ένα συνοπτικό ερώτημα της πολιτικής θεωρίας μπορεί να ενεργοποιήσει και να εμπνεύσει μία πληθώρα πολλαπλών και διαφοροποιημένων απαντήσεων που παρουσιάζουν μεταξύ τους χαρακτηριστικές συνάψεις αλλά και αποκλίσεις.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Chrysochoou, Dimitris (2009), «The European Synarchy: New Discourses on Sovereignty». *Göttingen Journal of International Law*, 1(1), 115-141.
- Ertman, Thomas (1997), *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Hoppe, Hans-Hermann (2001), *The God That Failed: The Economics and Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*. Rutgers, N.J.: Transaction Publishers.
- Kalyvas, Andreas (2008), *Democracy and the Politics of the Extraordinary. Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lavdas, Kostas, Litsas, Spyridon & Skiadas, Dimitrios. (2013), *Stateness and Sovereign Debt: Greece in the European Conundrum*. Lanham: Lexington Books.
- Leca, Jean (2011), «Political Philosophy in Political Science: Sixty Years on. Part II: Current Features of Contemporary Political Philosophy». *International Political Science Review*, 32(1), 95-113.
- (2010), «Political Philosophy in Political Science: Sixty Years on». *International Political Science Review*, 31(5), 525-538.
- Litsas, Spyridon (2013), State and Sovereignty: Mythical Talos and the Politics of Conventional Rationality. In Lavdas, Kostas, Litsas, Spyridon, & Skiadas, Dimitrios. (2013). *Stateness and Sovereign Debt: Greece in the European Conundrum*. Lanham: Lexington Books, 41-58.
- Litsas, Spyridon, & Tziampiris, Aristotelis (2017), *Foreign Policy Under Austerity. Greece's Return to Normality?* London: Palgrave Macmillan.
- Makris, Spiros (2018), *European Demos, Citizenship and Migrants in a Globalized World. Some Critical Reflections from a Habermasian Perspective*. In Caselli, Marco, & Gilardoni Guia (eds) *Globalization, Supranational Dynamics and Local Experiences*. New York: Palgrave Macmillan, 87-107.
- (2017), «Aristotle in Hannah Arendt's Republicanism. From Homo Faber to Homo Politicus». *Annuaire International Des Droits De L' Homme*, Volume IX, 2015-2016, Issy-les-Moulineaux Cedex, Paris: L.G.D.J. lextensoéditions, 535-563.
- Mikelis, Kyriakos, & Stroikos, Dimitrios (2017), Hierarchies, Civilization and the Eurozone Crisis: The Greek Financial Crisis. In Marangos, John (ed.) *The Internal Impact and External Influence of the Greek Financial Crisis*, Palgrave Macmillan, 125-142.
- Navari, Cornelia (2007), «States and State Systems: Democratic, Westphalian or Both?» *Review of International Studies*, 33(4), 577-595.
- Paipais, Vasilios (2017), *Political Ontology and International Political Thought. Voiding a Pluralist World*. London: Palgrave Macmillan.
- Parekh, Bhikhu (1968), The Nature of Political Philosophy. In King, Preston, & Parekh, Bhikhu (eds) *Politics and Experience*. Cambridge: Cambridge University Press, 153-207.
- Schmitt, Carl (2007), *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press.
- Skiadas, Dimitrios (2017), Greek Fiscal Governance: The EU's Impact on Fiscal Sovereignty. In Litsas, Spyridon, & Tziampiris, Aristotle. 2017. *Foreign Policy Under Austerity. Greece's Return to Normality?* London: Palgrave Macmillan, 161-201.
- Spruyt, Hendrik (1994), *The Sovereign State and Its Competitors*. Princeton: Princeton University Press.
- Tilly, Charles Tilly (1990), *Coercion, Capital, and European States AD 990-1992*. Cambridge, Mass.: Blackwel.
- Vu, Tuong (2010), «Studying the State through State Formation», *World Politics*, 62(01), 148-175.
- Weber, Max (1978), *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*. Berkeley: University of California Press.

- Δαβαλάς, Ανδρέας, «Η ανατομία των πολιτευμάτων από τον Αριστοτέλη στον 21ο Αιώνα», εντός του παρόντος τόμου.
- Δεληγιώργη, Αλεξάνδρα, «Η Δημοκρατία υπό το Φως της Αντινομίας Ατομικισμού/Κοινωνιοκρατίας: Ένα Δυσεπίλυτο Θεώρημα», εντός του παρόντος τόμου.
- Ήφαιστος, Παναγιώτης (2009), *Κοσμοθεωρία των Εθνών: Συγκρότηση και Συγκράτηση των Κρατών, της Ευρώπης και του Κόσμου*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Κοντογιώργης, Γεώργιος (2017α), *Γνώση και Μέθοδος. 29 Ερωτήματα για την Κοσμοσυστημική Γνωσιολογία*. Αθήνα: Παρουσία.
- (2017β), Η Δημοκρατία στην Τεχνολογική Κοινωνία. http://protogorasnews.blogspot.gr/2017/11/blog-post_220.html.
 - (2016), Ο Αριστοτέλης και η Δημοκρατία. Ανακοίνωση στο Παγκόσμιο Συνέδριο για τα 2400 χρόνια από τη γέννηση του Αριστοτέλη, (Θεσσαλονίκη, ΔΙΚΑΜ/ΑΠΘ, 23-29/5/2016) <http://contogeorgis.blogspot.gr/2016/10/blog-post.html>.
 - (2011), Η Πολιτική ως Φαινόμενο. http://contogeorgis.blogspot.gr/2011/02/blog-post_3629.html.
 - (2008α), Η Πολιτική Επιστήμη και οι Επιστήμες της Πολιτικής, http://contogeorgis.blogspot.gr/2008/03/blog-post_4422.html.
 - (2008β), Το Πραγματολογικό Υπόβαθρο των Νόμων του Πλάτωνος: Ελευθερία, Ισότητα, δικαιοσύνη στο Ελληνικό Κοσμοσύστημα. http://contogeorgis.blogspot.gr/2008/03/blog-post_7185.html.
 - (2007), *Η Δημοκρατία ως Ελευθερία. Δημοκρατία και Αντιπροσώπευση*. Αθήνα: Πατάκης.
 - (1985), *Πολιτικό Σύστημα και Πολιτική*. Αθήνα: Πολύτυπο.
- Κουσκουβέλης, Ηλίας (2017), *Εισαγωγή στην Πολιτική*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- (2004), *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Λάβδας, Κώστας, Ξενάκης, Δημήτρης, & Χρυσόχου, Δημήτρης. 2010. Εισαγωγή. Στο ιδίων (επιμ.) (2010), *Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 23-28.
- Μακρής, Σπύρος (2017), *Πολιτική Επιστήμη, Κοινωνικός Μετασχηματισμός & Θεωρίες της Δημοκρατίας. Κλασικές, Νεότερες και Σύγχρονες Αφηγήσεις. Εισαγωγικές Προσεγγίσεις (Δεύτερη Έκδοση - Επαυξημένη - Αναθεωρημένη)*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2017.
- Μικέλης, Κυριάκος (2013), Βαλκανικά Επιστημονικά Μονοπάτια; Δύο Παραδείγματα της Διεθνολογίας της Περιφέρειας. Στο Bitzenis, Aristidis & Vlachos, Vasileios (eds). *17-19 May 2012 ICIB Conference Proceedings*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 156-164.
- Παπαγιαννόπουλος, Ηλίας (2016), «Η Ποιητική της Κυριαρχίας. Για τον Μακιαβέλι του Παναγιώτη Κονδύλη». *Φρέαρ*, 14, 128-160.
- Παπαναστασόπουλος, Νικόλαος (2017), *Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου, στην Πολιτική Επιστήμη και Φιλοσοφία. Η Νομική και Πολιτική Μεθοδολογία και Γνωσιοθεωρία*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Σκουλάς, Γεώργιος (2011), *Εισαγωγή στην Πολιτική Φιλοσοφία και Θεωρία. Ρεύματα Σκέψης και Στοχαστές της Νεωτερικότητας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σπυρόπουλος, Γεώργιος (2010), *Διεθνείς Σχέσεις. Ρεαλιστική Προσέγγιση. Θεωρία και Πράξη*. Βάρη: Ποιότητα.
- Τσιριγώτης, Διονύσης, «Από την 'Αριστοκρατία' στην 'Κωλλετοκρατία'-Κομματοκρατία. Μια Κριτική Αποτίμηση της Ενδημικής Παθολογίας του Ελληνικού Πολιτικού Συστήματος», εντός του παρόντος τόμου.
- Χρυσόχου, Δημήτρης (2006), *Δοκίμιο για τη Διεθνή Θεωρία. Νέες Μορφές Κυριαρχίας και Συναρχίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.